

Валентина КУХАР

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І ГАЛИЦЬКА “ПРОСВІТА”

Відомий науковець, політик, інтелектуал Михайло Грушевський поданий у статті як активний просвітянин. Наголошено на труднощах, що перешкоджали активній співпраці професора Львівського університету з наймасовішим в Галичині культурно-просвітнім Товариством “Просвіта”.

Ключові слова: Михайло Грушевський “Просвіта”, Національно-демократична партія, видавнича справа, економічна діяльність.

Традиційно, високо оцінюючи роль М. Грушевського у культурно-освітньому житті Галичини кінця XIX – початку XX ст., більшість дослідників, звичайно, акцентує увагу на його заслугах як науковця, організатора науки, видавця, координатора українського інтелектуального життя у краї і при цьому несправедливо замовчує його просвітницьку діяльність, хоча на неї вчений затрачав багато часу й енергії.

Непересічну роль видатного історика у культурно-освітній діяльності галицьких українців переконливо засвідчують шпальти львівських газет, що рясніють повідомленнями про його безплатні публічні лекції у найрізноманітніших українських товариствах: “Просвіті”, “Клубі Русинів” ремісничій організації “Зоря” тощо. Про те, що публічні лекції були невід’ємною складовою частиною його життя, стверджує і сам М. Грушевський у своїй “Автобіографії”¹ і листах. Так, наприклад, у листі до свого першого літературного наставника І. С. Нечуя-Левицького, перелічуючи коло своїх головних занять на початку 1895 р., Михайло Сергійович писав: “Я жию собі помалу. Читаю лекції на університеті, читаю щотижня публічні лекції, де збирається ширша громада (і дами, і старші діти), обіцяв їхати в Станіслав на вечір Шевченків – прочитати щось”².

Значна частка культурно-просвітницької роботи М. Грушевського у перші його роки перебування в Галичині здійснювалася під егідою “Просвіти”, членом якої він став у 1894 р.³ Дуже скоро університетський професор здобув серед просвітян значний авторитет. Не минуло і двох років з часу вступу М. Грушевського до “Просвіти”, як її Головний відділ звернувся до нього з пропозицією очолити Товариство. Але вчений, як з’ясувалося на загальних зборах “Просвіти” 1896 р., від такої спокусливої для молоді й амбітної людини пропозиції відмовився “задля занять в Товаристві імені Шевченка і на університеті”⁴.

І все ж співпраця видатного вченого з галицькою “Просвітою” не набула довготривалого характеру. Їй перешкоджали, головним чином, дві обставини. По-перше, на взаємовідносинах між М. Грушевським і “Просвітою” негативно позначалися його стосунки з керівництвом Національно-демократичної партії, під безпосередній

вплив якої Товариство потрапило 1899 р. По-друге, “Просвіта” була конкурентною організацією Науковому Товариству ім. Шевченка та “Українсько-руській Видавничій Спільці” – інституціям, що тривалий час перебували під керівництвом М. Грушевського. Поступове охолодження взаємин між М. Грушевським та “Просвітою” невдози переросло у кризу. Її наочно продемонстрували загальні збори Товариства 27 січня 1900 р., які звітом про діяльність його розпочав Ю. Романчук. Після нього з інформацією про роботу бібліотеки виступив К. Паньківський, який вніс пропозицію передати бібліотеку “Просвіти” Науковому Товариству ім. Шевченка⁵.

Створення на основі бібліотеки НТШ систематичної колекції українських книг та праць про Україну було одним із першочергових завдань, поставлених перед собою М. Грушевським після приходу до Товариства. Але, оскільки, на цей час книжковий фонд бібліотеки НТШ був дуже незначним, то молодому професорові, попри свої грандіозні плани, часто доводилося користуватися книгами з бібліотеки “Просвіти”. У ЦДІА України у м. Києві зберігся дозвіл, виданий Головним віділом “Просвіти” у травні 1896 р., який надавав вченому право на отримання більшої кількості книг, ніж передбачалося Статутом⁶.

Питання про передання бібліотеки “Просвіти” бібліотеці НТШ постало на загальних зборах 1900 р., очевидно, у зв’язку з перенесенням Наукового Товариства ім. Шевченка до нового приміщення по вул. М. Чарнецького, яке повинно було покласти початок розрізненому існуванню книгозбірок.

На передання бібліотеки “Просвіти” НТШ керівники обох товариств погоджувалися з тією лише різницею, що М. Грушевський наполягав на передачі “без застереження права власності”, а Ю. Романчук настоював на тому, що “Просвіта” повинна зберегти за собою право власності⁷.

Бібліотечна проблема викликала жваву дискусію, але досягти порозуміння так і не вдалося через непримиренність позицій М. Грушевського та Ю. Романчука. Врешті-решт питання було зняте з порядку денного⁸.

Ще гостріша боротьба на загальних зборах 1900 р. розгорнулася навколо питання зміни Статуту. З проектом реформи Товариства присутніх познайомив один із лідерів Національно-демократичної партії К. Левицький. Запропонований ним проєкт передбачав: закріплення вирішального права голосу на загальних зборах за відпоручниками філій та читалень, передання їм права бути обраним до президії Товариства, перетворення загальних зборів з найвищого органу управління в дорадчий⁹.

Винесений на розгляд зборів проєкт був менш демократичним, ніж діючий Статут. Він позбавляв вирішального права голосу переважну більшість звичайних членів “Просвіти” і зосереджував всю повноту влади за Головним віділом Товариства.

Проти зміни Статуту рішуче висловився студент М. Галуцинський. Він доводив, що після запровадження в дію запропонованого проєкту більшість неодмінно зберігатиме за собою угруповання, що складатиметься з голів філій, відпоручників читалень та Головного віділу “Просвіти”¹⁰.

До протесту М. Галуцинського приєднався Михайло Грушевський, який вважав проведення реформи справою несвоєчасною і небезпечною тим, “що вона дає можливість занадто широкого впливу на загальних зборах, відбираючи право безпосереднього голосу членам, може вплинути дуже легко на ослаблення їх інтересу до справ “Просвіти”¹¹.

Союзниками М. Грушевського в справі реформи “Просвіти” виступила студентська молодь – М. Галушинський, С. Томашівський, Є. Косевич, М. Крушельницький, В. Старосольський, Я. Стефанович. Завдяки її зусиллям проєкт зміни статуту Товариства було відхилено. Отже, формально загальні збори “Просвіти” завершилися перемогою М. Грушевського. Події, що розгорнулися на них, наочно продемонстрували початок розладу вченого з лідерами шойно створеної, за його ж участю, Національно-демократичної партії.

Протистояння сил зберігалось й після закінчення загальних зборів. Вже 9 лютого у відповідь на звіт про загальні збори на сторінках “Діла” з’явився лист М. Грушевського. У ньому історик торкнувся нез’ясованих, на його думку, моментів справи зміни Статуту, а також поділився з читачами газети своїм занепокоєнням-тенденцією замовчування критики. “Думаю, – писав він, – вона [ця тенденція] не може признаватися нормальним проявом і не личить суспільності здоровій, що стоїть в періоді розвою й не має причини укривати хвилевих хиб ані боятися критики, хоч би й найострійшої, тільки широким заінтересованнем загалу до народніх справ може дивгнутися”¹².

На лист М. Грушевського до редакції газети “Діло” Ю. Романчук озвався публікацією “Зміна Статута “Просвіти”. Автор статті не приховував політичного аспекту реформи Товариства¹³. Структурна реорганізація “Просвіти” на зразок Національно-демократичної партії, без сумніву, передбачала втягнення Товариства у сферу впливу цієї партії. М. Грушевський вважав, що культурно-освітні організації мають бути позапартійними і, виходячи з цього, боронив інтереси “Просвіти”.

Суперечка між М. Грушевським та Ю. Романчуком на сторінках “Діла” ще більше загострила ситуацію. А за версією газет “Галичанин” та “Громадський голос” конфлікт, що зародився на загальних зборах “Просвіти” 1900 р., закінчився виходом М. Грушевського у середині березня 1900 р. з тіснішого та ширшого комітетів Національно-демократичної партії¹⁴.

Непросто складалися стосунки М. Грушевського з “Просвітою” і надалі. У 1908 р. “Просвіта” урочисто відзначала свій 40-літній ювілей, кульмінацією якого мав стати перший просвітньо-економічний конгрес Галичини та Буковини, до участі в якому було запрошено і М. Грушевського. Організаційний комітет неодноразово звертався до видатного історика з пропозицією виступити на з’їзді з рефератом. 28 грудня М. Грушевського було обрано до почесної президії конгресу¹⁵. Однак, не зважаючи на це, Михайло Сергійович на з’їзд не поїхав, а обмежився надісланням на його адресу короткої телеграми: “Не можу прибути, вітаю конгрес”¹⁶. Зміст телеграми не дає змоги судити про причини, які перешкоджали приїзду професора. Можна лише припустити, що одна з них крилася в небажанні самого М. Грушевського приїхати на просвітянський форум з огляду на ту закулісну політику, яка велася проти нього та НТШ лідерами “Просвіти” та Національно-демократичної партії. Про неї інформував свого наставника С. Томашівський. У листі від 16 листопада 1908 р. він писав М. Грушевському: “Вчора на Виділі “Просвіти” мав я велику баталію з К. Левицьким. Він поставив внесення, щоби “Просвіта” разом з Дністром, Союзом, Торговлею і гіпотечним банком заснували свою друкарню”¹⁷. Заснування нової друкарні за умови перенесення націонал-демократами до неї своїх замовлень на друк, а також видання шкільних

підручників, підірвало б фінансове становище НТШ, значну частину прибутків якого давала видавнича діяльність.

З тривогою М. Грушевський спостерігав за розростанням масштабів фінансово-економічної праці у “Просвіті”. Надмірного захоплення нею вчений не поділяв. На його думку, “зарядові “Просвіті” завернено голову всякими господарськими справами так основно, що в кут пішли освітні й просвітні завдання”¹⁸. Стаття “Ера фінансово-економічна”, в якій М. Грушевський висловив свої міркування з цього приводу, послужила ще однією підставою до загострення суперечностей між ним і просвітянським Товариством. Відтоді “Просвіта” все активніше включається у цькування вченого і НТШ. Протоколи “Просвіти” таку сторінку в її історії приховують, але про неї М. Грушевському писав член президії Товариства М. Залізняк: “Насамперед довелося від різних людей, особливо на “Просвіті”, вислуховувати цілий ряд напастей на Товариство у зв’язку з анонімними фейлетонами в “Ділі” про “Нашу політику”... Про Товариство багато балакають, націонал-демократи ствердно похваляються, що “йдуть” війною на Товариство”¹⁹.

Перша світова та громадянська війни перервали контакти М. Грушевського з галицькою “Просвітою”. Початок відродженню втрачених зв’язків поклала редакція часопису “Письмо з “Просвіти”. Прагнучи наслідувати у своєму часописі кращі традиції української періодики для народу, у 1921 р. вона звернулася до М. Грушевського як до одного з засновників і найактивніших співробітників популярних у 1909–1912 рр. газет “Село” та “Засів” з пропозицією про співробітництво. Вчений охоче погодився прилучитися до гурту співробітників “Письма з “Просвіти”, і у 1922 р. на сторінках цього видання з’явилося декілька його публікацій²⁰.

З переїздом М. Грушевського в Радянську Україну, його стосунки з галицькою “Просвітою” перемістилися у площину зв’язків з членами Товариства, але і їм судилося обірватися у листопаді 1934 р.

Відаючи данину пам’яті свого почесного члена, у 1935 р. “Просвіта” видала працю І. Крип’якевича “Михайло Грушевський. Життя і діяльність”, яка довгий час залишалася поодиноким біографічним роботою про нашого видатного співвітчизника.

Valentyna Kukhar. Mykhailo Hrushevskiy and Galician “Prosvita”

Famous scholar, politician and intellectual Mykhailo Hrushevskiy is described in the article as an active supporter of “Prosvita”. The author stresses difficulties that obstructed active collaboration of the professor of Lviv University with the most numerous in Galicia cultural-enlightening society “Prosvita”.

Key words: Mykhailo Hrushevskiy, “Prosvita”, National-Democratic party, publishing, economic activity.

¹ Грушевський М. Автобіографія. – Львів, 1906. – С. 5.

² Центральна наукова бібліотека ім. В. Вернадського, відділ рукописів. – Ф. 1. – Спр. 27864. – С. 1.

³ Центральний Державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАУЛ). – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 775. – С. 22 зв.

⁴ Там само. – Спр. 7630. – С. 100.

-
- ⁵ Діло. – 1900. – 2 лютого.
- ⁶ Центральний Державний історичний архів України, м. Київ (ЦДАУК). – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 86. – С. 5.
- ⁷ ЦДАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 143. – С. 14 зв.–15.
- ⁸ Діло. – 1900. – 3 лютого.
- ⁹ ЦДАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 143. – С. 18–20.
- ¹⁰ Діло. – 1900. – 7 лютого.
- ¹¹ Громадський голос. – 1900. – 15 липня.
- ¹² Діло. 1900. – 9 лютого.
- ¹³ Там само. – 12 лютого.
- ¹⁴ Галичанин. – 1900. – 20 червня; Громадський голос. – 1900. – 15 липня і 1 серпня.
- ¹⁵ ЦДАУК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 52. – С. 15; Спр. 86. – С. 11–12; Спр. 52. – С. 17.
- ¹⁶ Перший український просвітньо-економічний конгрес, уладжений товариством “Просвіта” в сороклітє заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 р. – Львів, 1910. – С. 12.
- ¹⁷ ЦДАУК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 792. – С. 259.
- ¹⁸ *Грушевський М.* Ера фінансово-економічна // *Грушевський М.* Наша політика. – Львів, 1911. – С. 76.
- ¹⁹ ЦДАУК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 485. – С. 189.
- ²⁰ *Грушевський М.* На Новий Рік // *Письмо з “Просвіти”*. – 1922. – 15 січня.